

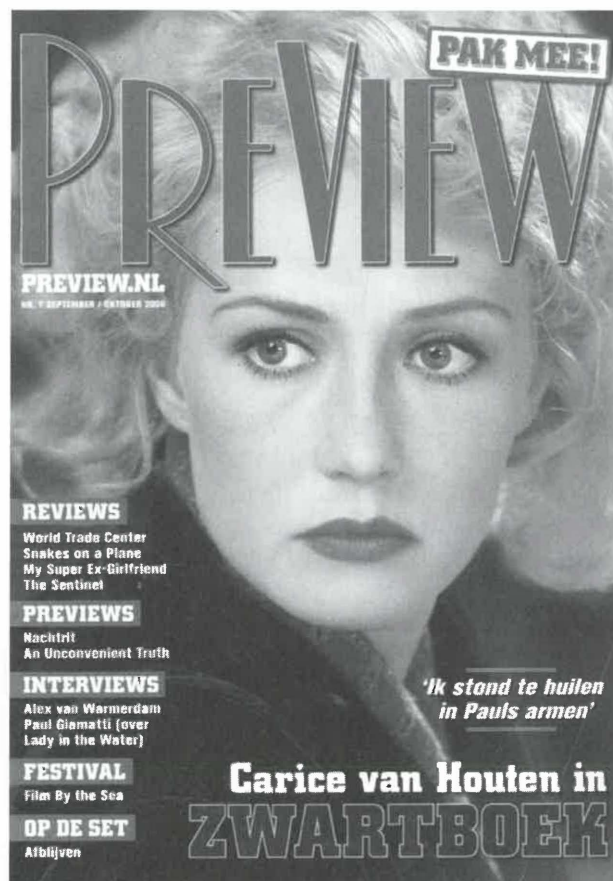
Regie: Paul Verhoeven, Nederland 2006, 138 minuten.

Met o.a.: Carice van Houten, Thom Hoffman, Sebastian Koch,

Derek de Lint, Halina Reijn en Dolf de Vries.

JAN VAN OUDHEUSDEN

Zwart- boek

Bijna dertig jaar na hun succesfilm *Soldaat van Oranje*, het jongensboekachtige bravoureverhaal van verzetshelden uit de Tweede Wereldoorlog, leverden regisseur Paul Verhoeven en scenarioschrijver Gerard Soeteman met *Zwartboek* opnieuw een proeve van een oorlogs- en verzetsfilm. Twintig jaar oogstte Verhoeven roem in Hollywood (*Robocop*, *Basic Instinct*), maar nu had hij het even gehad met de Amerikaanse cinema. Nog één keer schitteren in Nederland, dat was zijn droom. Dat is aardig gelukt. Rond de koninklijke premièredatum van 14 september j.l. werd de rolprent van 17 miljoen euro met veel publiciteit gelanceerd. Er is inmiddels al zoveel geschreven over de inhoud van deze succesfilm (die alle bezoekersrecords brak), dat dit op deze plek niet nog eens nodig is. Wel wil ik aangeven wat op mij als historicus vreemd en onwettelijk overkwam.

Zwartboek is het verhaal van een jonge joodse vrouw Rachel Stein (glansrol van Carice van Houten) die zich – vermomd als de blonde Ellis de Vries – op haar vertwijfelde survivaltocht, in opdracht van het verzet in de armen werpt van SD-kapitein Müntze. En passant krijgt de kijker een breed spectrum van verzetsactiviteiten voorgetoverd.

Als de film begint zit Rachel al een poos ondergedoken bij een stereotiepe christelijke boerenfamilie die haar wantrouwend bejagent. Voordat haar aan tafel een bord eten wordt aangereikt, moet ze een gebed tot Jezus opzeggen, en ze krijgt antisemitische verwensingen naar haar hoofd. Even later ligt ze buiten aan het water naar grammofoonmuziek te luisteren. Plotsklaps verwoest een bom uit een Engelse bommenwerper de boerderij. De hele familie komt om, maar dat drama lijkt Rachel amper te beroeren,

's avonds staat ze in een nieuwe schuilplaats weer te swingen bij haar muziek.

Ze krijgt de kans om een riskante boottocht door de Biesbosch te maken, die haar door de gevechtslinies heen naar het bevrijde zuiden moet brengen. Aan boord een twintigtal joodse lotgenoten, onder wie haar ouders en broer, die ze hier bij toeval treft.

Bij mijn weten werden de riskante nachtelijke Biesbosch-crossings in 1944-45 slechts uitgevoerd in kano's, en heeft er nooit een motorschip met tientallen vluchtelingen aan boord koers gezet naar het bevrijde gebied (lees er L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 10b, p. 512-520 maar op na).

Hier wordt opnieuw een stereotiep beeld opgeroepen, van joden van wie sommige dames bontjassen en juwelen dragen en gemberkoekjes eten.

Hans Akkerman, leider van de verzetsgroep.

De tocht krijgt een dramatisch einde. Wonder boven wonder kan Rachel gered worden.

Even later komt ze in haar nieuwe identiteit als de geblondeerde Ellis de Vries gemakkelijk aan een baantje bij een gaarkeuken in een grote stad in het westen van het land.

Vandaaruit rolt ze het verzetswerk in, en vóór ze het weet zit ze als spionne bij Müntze op schoot.

Grijstinten

Dit alles vormt nog maar het begin van een reeks bizarre en ingewikkelde gebeurtenissen, waarbij de kijker bijna tot het laatste ogenblik in onzekerheid blijft wie van de verzetslieden nu wel of niet te vertrouwen valt. Hoe kan het dat zoveel verzetsacties mislukken? Daar moeten wel *V-Männer* (vertrouwenmannen van de bezetter) achter zitten. Is de man achter de Biesbosch-crossings een verrader? Of de leider van de knokploeg? Het hoofd van de operaties misschien? De notaris-financier? Wie het boek *Grijs verleden* van Chris van der Heijden heeft gelezen weet dat tussen zwart (Duits schrikbewind plus Nederlandse collaborateurs) en wit (het verzet) talloze grijstinten voorkwamen. Motieven van verzetsstrijders waren niet altijd even edel en onbaatzuchtig, en de strijd om het naakte bestaan noopte velen tot verregaande medewerking aan overheidsmaatregelen. Kennelijk hebben

Verhoeven en Soeteman dit boek ook goed gelezen en vervolgens omgezet in filmtaal.

Verhoeven heeft in alle interviews aangegeven dat hij wilde afrekenen met het heldendom van Rutger Hauer uit *Soldaat van Oranje*. Hij gaat zover dat hij de Duitsers telkens de term 'terroristen' laat bezigen als ze de vrijheidsstrijders bedoelen. Dat is een duidelijk politiek statement:

'Als je er vraagtekens bij zet of de verzetsstrijders terroristen zijn, dan kun je ook vraagtekens zetten of degenen die nú terroristen worden genoemd dat zijn. In Amerika gebruiken ze die term om alles te pakken te krijgen waar ze het niet mee eens zijn, net zoals ze bij alles wat ze doen zeggen: we brengen democratie. Dat is natuurlijk niet waar. Het is gewoon zuiver imperialisme...' (Metro, 21-09-2006).

Zo kun je heldendom relativiseren. Verzetsstrijders zijn terroristen die vechten tegen een militair superieure overheerser. De vraag is echter of deze term die sinds *nine eleven* z'n zware lading heeft gekregen (in één klap honderden, zo niet duizenden onschuldige passagiers of forenzen van het leven beroven uit wraak op het Amerikaanse imperialisme) nog wel hanteerbaar is.

Wat Verhoeven en Soeteman gedaan hebben is: een vernuftig scenario spin-

nen rondom flarden van ware gebeurtenissen en incidenten uit het laatste jaar van de bezetting. Veel is herkenbaar: de nachtelijke wapendroppings, de liquidatie van een V-man, de deal tussen verzetsleiders en de top van de SD, de kinderen die tijdens de hongerwinter de lamellen van de gaarkeukens uitlikken, de juichende massa's rond de bevrijders. *Zwartboek* levert een vlot lopend verhaal vol suspense, en met de nodige whodunnits. Het houdt de aandacht gespannen, met een snelle afwisseling van gevoelige stukken en actiescènes. En niet te vergeten met een overdosis geweld en de bij Verhoeven nu eenmaal obligate seks-scènes.

Het meest vervreemdende is wel, dat zich die opeenstapeling van ontwikkelingen en lotgevallen voltrekt rondom één en dezelfde hoofdpersoon. Dat is ongeloofwaardig. En wat hierbij totaal ontbreekt is de psychologische diepgang. Wat is Rachel/Ellis eigenlijk voor een karakter, aangezien ze feilloos haar rol als spionne speelt, op een officierenfeestje zelfs een duet zingt met de moordenaar van haar ouders, maar kennelijk wel heftig verliefd kan worden en, afgezien van een braakscène, schijnbaar onbewogen blijft bij zoveel leed en geweld... Totdat ze op het laatst uitbarst in een: '*houdt het dan nooit op?*'. Dat alles kwam op mij nogal 'gemaakt' over.

Wat vonden de leerlingen?

Bij ons in Waalwijk had het Comité 4 en 5 mei goedgunstig bij elke middelbare school een twintigtal vrijkaartjes uit laten delen onder leerlingen. Ook op mijn school, het Dr. Moller-college. Dit gaf mij de kans om enkele van mijn bovenbouwleerlingen te verzoeken, in ruil voor de geste, hun impressies van de film op papier te zetten. Wat vonden ze van de plot, kijken ze nu anders aan tegen het verzet? Wat is in hun ogen het verschil met andere oorlogsfilms? De leerlingen die ik sprak waren unaniem positief over de film. 'Vet, meneer!', kreeg ik te horen. Een spannende film, zeiden ze, vol snelle wisse-

lingen en vol actie. Sommigen gaven te kennen de film vlug voor de tweede keer te gaan bekijken.
Hier een greep uit hun reacties.

‘We hebben er wel iets over geleerd. We vinden eigenlijk dat de mensen uit Nederland af en toe de hele Duitse bevolking negatief achten. Die film laat ook duidelijk zien dat niet alle mannen in het leger slechte gedachten hadden. Meestal werd het hun ingeprent om zo te denken. Er waren er eigenlijk maar een paar die echt ‘slecht’ waren, nja die van die antisemitische gedachten hadden. Dat liet ons wel even een hele andere kant zien...’

Wij vonden de Duitse officier die verliefd werd het beste acteren. Hij liet ons ook een andere kant van de Duitsers zien en liet blijken dat hij het ook met veel dingen niet eens was. Hij kwam als personage ook heel sterk over, iemand waar je in gaat geloven.’
Joy van Roessel en Robin van Drunen, vwo-4

‘Voor mij zijn de relaties tussen de personages erg belangrijk. In deze film waren ze erg geloofwaardig. Je kon niemand vertrouwen in de Tweede Wereldoorlog, en dat laat *Zwartboek* duidelijk zien. Er zitten heel onverwachte wendingen in het verhaal. Bijvoorbeeld hoe de man die Ellis geholpen zou hebben met het vluchten, opeens juist tegen haar is. En hoe iemand uit het verzet zelf plotseling

samengespannen blijkt te hebben met de bandiet Franken. Heel indrukwekkend dat zulke dingen die je van normale mensen niet verwacht, in de oorlog zo ‘normaal’ blijken te zijn. Het heeft me diep geraakt.’

Aimée de Jongh, 6-vwo

‘Verhoeven heeft geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen ‘goed’ en ‘slecht’. Het liep door elkaar heen. Iedereen dacht aan zich zelf, de Duitsers, de Nederlanders en de joden, iedereen probeerde zijn eigen probleem op te lossen, en deed daar alles voor. Ook ‘slechte’ dingen. De hoofdpersoon Ellis staat hier tussenin, zij komt in allerlei situaties terecht en weet het verschil ook niet meer. Ze komt in een verzetsgroep en om te overleven moet ze aanpakken met een SD-officier. Ze wordt verliefd en komt erachter dat hij ook alleen is achtergebleven: ook zijn familie is omgekomen. Ze volgt haar gevoel en staat er niet meer zo bij stil dat hij bij de ‘slechten’ hoort. Dat zij toevallig joods is en hij een Duitse officier, speelt geen rol meer. Het waren gewoon twee mensen, die iets van herkenning in elkaar vonden. Ze waren beiden eenzaam en vonden steun bij elkaar. Een joods meisje en een SD officier...’

Lies de Kort, 5-havo

‘Omdat de film Nederlands is gesproken, maakt het veel indruk op me. Dan lijkt wat er gebeurt, dichterbij te zijn. In andere oorlogsfilms zie je vaak operaties

en veel geweld. In *Zwartboek* draait het daar helemaal niet om, maar om een joodse vrouw die heel ver gaat om haar eigen leven en dat van anderen te redden. Er wordt veel nadruk gelegd op details.

De film heeft me wel aan het denken gezet. Wie is er nou ‘goed’ en wie ‘fout’? Het enige antwoord op die vraag is: in die tijd was er niemand te vertrouwen.’
Gieske Nieuwenhuizen, 4-vwo

‘Kapitein Müntze was een goede man die heel verdrietig was omdat zijn hele familie dood was. Een zeker persoon die bij de verzetsstrijders zat, was juist een verrader, dat had ik eerst echt niet achter hem gezocht...’

Ik vind dat Carice van Houten een hele goede actrice is. Ze bracht alles heel geloofwaardig en ik geloofde haar ook echt. Ze had een best moeilijke rol en ik vind dat ze het heel goed heeft gedaan. Dit is na *The Pianist* de beste oorlogsfilm die ik ken.’

Marjolein Keltjens, 5-vwo

Conclusie

In hun filmrecensies hebben mijn leerlingen weloverwogen en met zorg hun mening ten beste gegeven. Eén conclusie kan ik er beslist uit trekken. Hoewel de historicus en de filmcriticus in mij niet verrukt hoeven te zijn van *Zwartboek* is, de geschiedenisdocent in mij daarentegen maar wat blij. De film heeft leerlingen aan het denken gezet. Waarschijnlijk ook over andere, hier niet genoemde zaken zoals de beestachtige en sadistische behandeling van gevangen ex-collaborateurs (een rolletje van cabaretier Theo Maassen!) en over de handige manier waarop sommigen aan de dans van Bijltjesdag wisten te ontkomen.

Het kan haast niet anders of het zien van deze film maakt onze leerlingen nieuwsgierig naar de werkelijke toedracht van de jodenvervolging en naar de ingewikkelde problematiek van verzet en collaboratie.

Ondergedoken joods meisje zonder papieren.